

найбільших куль виготовляють з паперу чи застосовують легкі або легкоруйнуючі пластмасові деталі. Такі деталі раптово втрачають швидкість і, навіть падаючи з великої висоти, не можуть завдати шкоди.

Під час використання великих ракет ще одну небезпеку являє собою падіння дерев'яної рейки-стабілізатора, тому такі ПВ дозволяється застосовувати тільки далеко від глядачів.

4. Склад продуктів згорання.

Піротехнічні склади є багатокомпонентними сумішами, що можуть утворити при горінні речовини, шкідливі у великих кількостях для здоров'я. У цьому зв'язку значну частину піротехнічних виробів промислового і споживчого призначення дозволяється застосовувати тільки на відкритому повітрі.

5. Гучний тиск.

Голосний вибух під час розриву ПВ може викликати у глядачів відчуття дискомфорту чи травмувати органи слуху. Зі збільшенням відстані гучність швидко падає.

Перераховані вище фактори є головними при визначенні для кожного піротехнічного виробу небезпечної зони, тобто області, де можливе нанесення травми чи матеріального збитку. Розміри зони вказуються в інструкції із застосування в технічній документації. Безпечна зона — зона, в межах якої споживча піротехніка не досягає небезпечно рівня. Небезпечна зона — та, в межах якої хоча б один з небезпечних факторів працюючого виробу споживчої піротехніки загрожує здоров'ю людини і може завдати матеріальної шкоди.

Експертна практика свідчить, що далеко не на кожному ПВ вказано розміри небезпечної зони і вид ефекту, не наведено точні вказівки з практичного їх застосування. Використання таких ПВ часто призводить до травматизму.

Саме завдяки високій професійній підготовці і використанню спеціального устаткування, експерти-вибухотехніки мають можливість проводити дослідження з високим ступенем безпеки. Результатом таких досліджень є зіставлення отриманих характеристик і характеристик, зазначених у маркуванні самого виробу.

Список літератури: 1. Моторный Д.И. Криминалистическая взрывотехника: новое учение в криминалистике. М., 2000. 2. Бабак С.В. та ін. Спеціальна та побутова споживча піротехніка: Навч. метод. посібник. Х., 2000. 3. Костаків А.С., Бабак С.В. Піротехніка. Х., 2001.

Надійшло до редакції 25.02.02

С.М. Лозова

ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОЧНОЇ СТАВКИ

Кримінально-процесуальний закон взагалі не може детально регламентувати конкретні способи дій слідчого і, зокрема, засоби та прийоми, за допомогою яких він усуває протиріччя в свідченнях осіб під час очної ставки. Способи дій слідчого постійно змінюються в залежності від індивідуально-психологічних особливостей учасників очної ставки, їх взаємовідносин, зібраних по справі доказів. Таким чином, процесуальна регламентація провадження очної ставки повинна доповнюватися тактичними прийомами, які

розробляються з урахуванням і апробацією їх у слідчій практиці. Тактичні прийоми не мають обов'язкової сили, і тому саме слідчий, з урахуванням конкретної ситуації, що склалася на момент розслідування кримінальної справи, вибирає для застосування ті чи інші способи дій.

Вчені, які досліджували проблеми класифікації тактичних прийомів, не завжди однозначно підходили до визначення їх підстав. Так, стосовно тактичних прийомів очної ставки О.Б. Соловйов [1] і М.В. Бахарев [2] як критерії класифікації використовують причини походження істотних протиріч у свідченнях допитуваних по справі осіб. В залежності від цього тактичні прийоми поділяються на такі:

- 1) тактичні прийоми, спрямовані на усунення сумнівної омани допитуваних;
- 2) тактичні прийоми, спрямовані на подолання неправди.

Безумовно, якщо враховувати тільки тактику взагалі, то ця класифікація здається досить вдалою. Однак, як ми вже визначили вище, криміналістична тактика взаємопов'язана з психологічним впливом, і тому ми повинні розглянути класифікацію, враховуючи психологічний критерій, і вести мову про прийоми тактико-психологічного характеру. На наш погляд і з врахуванням точок зору О.Б. Соловйова та М.В. Бахарєва, ця класифікація може бути представлена таким чином.

1. Тактичні прийоми, спрямовані на усунення сумнівної омани допитуваних:

- 1.1. надання учасникам очної ставки ініціативи у дослідженні спірних питань;
- 1.2. розгляд на очній ставці спірних питань у зворотній послідовності розвитку подій;
- 1.3. проведення очної ставки на місці злочину;
- 1.4. пред'явлення доказів.

Розглядаючи цей блок, доходимо висновку, що всі вищевказані прийоми засновані на використанні слідчим даних психології.

2. Тактичні прийоми, спрямовані на подолання неправди.

2.1. Використання на очній ставці зізнання підозрюючого (обвинуваченого). Свідчення обвинуваченого, що зізнався в учиненні злочину, з великою силою впливають на учасників слідчої дії, і слідчий повинен їх використати з метою встановлення істини у справі.

2.2. Пред'явлення доказів. З точки зору психології, пред'явлення доказів є дуже ефективним прийомом, який впливає на особу, котра дає неправдиві свідчення. Для досягнення кращого результату слідчий повинен правильно вибрати спосіб їх пред'явлення. Але хотілося б відзначити, що цей прийом, найбільш рекомендований вченими, на практиці зовсім не використовується. Проаналізувавши 250 очних ставок, ми не зустріли його застосування жодного разу.

2.3. Проведення очної ставки у поєднанні з допитом. У даному випадку мається на увазі проведення допиту перед очною ставкою, після неї і проведення очної ставки під час допиту, тобто допит припиняється для проведення очної ставки, а після її закінчення продовжується. Стосовно останнього варіанта проведення очної ставки, проаналізувавши 250 кримінальних справ,

ми дійшли висновку, що такий тактичний прийом при її проведенні не застосовується.

Відносно допиту перед очною ставкою 20% слідчих відзначили, що вони використовують його для психологічної підготовки учасників перед проведенням слідчої дії. В 40% випадків очні ставки відіграли позитивну роль у встановленні істини щодо спірних обставин на подальшому допиті. Звичайно, цей тактичний прийом застосовується, якщо сумлінний учасник раптово змінив свідчення через якість обставини (наприклад, боязнь помсти). Рекомендується на допиті, після очної ставки, з'ясувати причини дачі ним неправдивих показань. Перебуваючи під час допиту наодинці зі слідчим, допитуваному психологічно легше розкрити причини зміни показань. Також допит після очної ставки провадиться і за бажанням самого допитуваного у випадку, коли: а) очна ставка його так вразила, що він вирішив дати правдиві показання; б) допитуваний не бажає висвітлювати будь-які питання в присутності іншого учасника.

2.4. Використання «слабких місць» психіки несумлінного учасника очної ставки. Це єдиний натяк М.В. Бахарєва [2, с.137] на використання знань психології при застосуванні тактичних прийомів. Але, на наш погляд, сама назва цього тактичного прийому викликає сумнів. Більш того, не можна це вносити як окремий тактичний прийом, тому що використання «слабких місць», тобто використання, як пояснює М.В. Бахарєв, будь-яких особливих для цієї особи якостей і схильностей, відбувається протягом всього процесу розслідування, при провадженні інших слідчих дій і при використанні майже всіх тактичних прийомів.

2.5. Деталізація предмета очної ставки. Детальний допит учасників очної ставки, ретельно спланований слідчим, утруднює дачу учасниками неправдивих свідчень. В даному випадку слідчий розділяє предмет очної ставки на окремі частини і по кожній готує блок питань. Він починає з'ясування суперечностей від менш вагомих до більш вагомих. Отримання правдивих свідчень щодо менш вагомих обставин утруднює несумлінним учасникам брехню в цілому. Деталізація показань найбільш часто використовується для усунення суперечностей під час очної ставки. Завдяки цьому прийому слідчий може виявити внутрішні суперечності в показаннях неправдивого учасника і використати їх для встановлення істини. Зазначений тактичний прийом дозволяє більш помітно виділити істотні суперечності в показаннях, зробити їх більш наявними. Наприклад, при розслідуванні справи про вбивство з пограбуванням кожен з обвинувачених перекладав свою провину на іншого. На допиті перед очною ставкою, щоб підсилити почуття довіри до себе з боку слідчого, обвинувачений Квітка розповів про зґвалтування, яке скоїв обвинувачений Коробко. На очній ставці слідчий максимально деталізував показання обвинувачених і в кожній окремій частині пропонував підтвердити чи спростувати їх. В результаті чітких, добре продуманих запитів слідчого обвинувачений Квітка розповів про зґвалтування, що скоїв інший обвинувачений Коробко. Для останнього показання Квітки були настільки несподіваними, що обурений такою

«підступністю» друга він розповів про участь Квітки у вбивстві і дійсну роль кожного із співучасників у скоєному злочині¹.

Необхідно відзначити, що О.Б. Соловйов [1, с.61] як окремий тактичний прийом виділяє використання правомірного психологічного впливу на очній ставці. Прийомами психологічного впливу він називає:

- а) використання фактора раптовості очної ставки;
- б) маскувannya її цілей;
- в) створення у несумлінного учасника перебільшеного уявлення про обсяг і значення доказів, що зібрані слідчим, чи навпаки;
- г) тимчасове приховання поінформованості слідчого;
- д) використання на очній ставці доказів і аргументів, що мають для несумлінного учасника більш доказове значення, ніж у дійсності;
- ж) залучення до участі в очній ставці особи, присутність якої утруднює іншому допитуваному дачу несправдливих свідчень.

Ми вважаємо доцільним застосування цих прийомів, але не згодні з виділенням їх в окрему групу, тому що всі вищевказані прийоми все одно при застосуванні трансформуються в тактичні прийоми.

2.6. Загострення протиріч у свідченнях учасників очної ставки за менш значущими спірними обставинами. У даному випадку роль слідчого полягає у використанні суперечностей між учасниками шляхом загострення конфліктної обстановки. Для цього слідчому необхідно поглибити розбіжність між учасниками, продемонструвати непримиренність займаних ними позицій, викликати спір. У такій атмосфері в учасника може виникнути бажання дати правдиві свідчення, щоб понести менш сувору відповідальність.

2.7. Використання позитивних якостей особистості несумлінного учасника очної ставки. Цей прийом, на наш погляд, суто психологічний. Він базується на знанні і використанні слідчим позитивних якостей несумлінного учасника для визначення найбільш доцільного підходу до нього і з урахуванням цього будувannya моделі спілкування.

2.8. Викриття під час очної ставки симулятивної поведінки допитуваного для отримання від нього правдивих свідчень щодо спірних обставин. Для викриття маскувannya поведінки слідчий повинен прагнути поставити допитуваного в незвичайну ситуацію, до якої той був би не підготовлений. Поведінка учасника очної ставки в цілому може бути охарактеризована як впевнена чи не впевнена. Дослідження психологів показали, що звичайно впевненість обумовлена правдивістю. При проведенні очної ставки для слідчого дуже важливо, щоб правдивий учасник тримався впевнено і не піддавався впливу несумлінного учасника [2, с.66]. Слідчий повинен постійно мати на увазі можливість маскувannya допитуваними психічних станів і поведінки.

2.9. Маскувannya цілей очної ставки. Цікаво, що О.Б. Соловйов [1, с.61] цей прийом відокремлює від тактичних прийомів і відносить до психологічного впливу, що, на наш погляд, ще раз підтверджує психологічну сутність тактичних прийомів.

¹ Архів Харківського обласного суду. Кримінальна справа № 2-82/97.

2.10. Створення враження, що один зі співучасників зізнався в учиненні злочину. Запропоноване М.В. Бахаревим [2] застосування цього прийому на очній ставці, у нас викликає сумніви, тому що є велика ймовірність розкриття обману під час слідчої дії, що, в свою чергу, вплине на ставлення допитуваного до слідчого, негативно вплине на встановлення істини у справі.

2.11. Уповільнений темп очної ставки. Ми вважаємо, що уповільнений темп очної ставки не є окремим тактичним прийомом, тому що він складається з різних комбінацій тактичних прийомів. Наприклад, пред'явлення доказів, деталізації показань, постановки конкретних питань щодо спірних обставин.

2.12. Те ж саме стосовно *форсованого темпу* очної ставки. Цей прийом дуже складний в застосуванні і передбачає проведення очної ставки у формі «запитання-відповідь» якомога активніше. Форсований темп очної ставки дозволяє тримати несумлінного учасника у стані постійної напруги і зважає давати йому непрацездатні показання. М.В. Бахарев [2, с.146] рекомендує для проведення таких очних ставок використовувати допомогу іншого слідчого чи працівника міліції, що теж дуже обтяжливо.

2.13. *Повторна очна ставка*. Даний прийом зустрічається на практиці і в більшості своїй дає позитивний результат. Повторна очна ставка найчастіше проводиться у випадку зміни показань одним чи обома учасниками (8 з 11 очних ставок) або при наявності у слідчого нових даних, що підтверджують або спростовують свідчення одного з учасників. При проведенні повторних очних ставок слідчий має деякі переваги, наприклад, він вже спостерігав поведінку учасників цієї слідчої дії і йому легше прогнозувати наступну очну ставку. Більш того, він має можливість врахувати свої недоліки і скоректувати тактику.

2.14. Формування у несумлінного учасника уяви про поінформованість слідчого шляхом проведення *серії очних ставок*. Ефективність цього прийому полягає в тому, що очні ставки, які йдуть одна за однією, тримають допитуваного у стані постійної напруги. Допитуваний не витримує напруги і доходить висновку про нецільність подальшого відстоювання неправдивих тверджень. Цей тактичний прийом на практиці зустрічається частіш за все по такій категорії справ, як хабарництво. Але, на жаль, незважаючи на майстерність і професіоналізм слідчих, на зусилля, що ними докладаються, ці очні ставки мають найнижчу ефективність. На наш погляд, це пов'язано з психологією обвинувачених. З 18 зивчених нами справ про хабарництво тільки в одному випадку обвинувачений зізнався. Більш результативним є застосування цього прийому у справах про хуліганство чи вбивство з хуліганських мотивів. Найбільша серія, що ми зустріли, складалася з 8 очних ставок.

2.15. Наступним прийомом М.В. Бахарев [2, с.149] виділяє проведення очних ставок зростаючої сили. Ми вважаємо, що цей прийом просто розкриває попередній. І в першому, і в другому випадку мова йде про серію очних ставок, тільки в першому випадку роль психології полягає у формуванні уяви про поінформованість слідчого, а в другому – у цілеспрямованому психологічному впливі зростаючої сили.

2.16. Проведення очної ставки у поєднанні з пред'явленням для впізнання. У цьому випадку М.В. Бахарев має на увазі тільки успішно проведені

визнання. Визнання особи, яку пред'являють, дуже сильно впливає на останню і створює сприятливі умови для проведення очної ставки. Але, на наш погляд, застосування цього прийому потребує ретельної підготовки, і далеко не завжди слідчий може очікувати на потрібний результат. Виходячи з результатів вивчення кримінальних справ, можемо відзначити, що даний тактичний прийом застосовується дуже рідко: в 5 випадках з 250 проаналізованих очних ставок. З них лише в двох випадках тактичний прийом дав позитивний результат, хоча у всіх випадках обвинувачені були обізнані.

У нашому дослідженні ми розглянули всі тактичні прийоми, з врахуванням психологічного критерію, що можуть бути застосовані при провадженні очної ставки і надати слідчим певну реальну допомогу.

Виходячи з результатів анкетування слідчих, які підтверджуються даними вивчення нами слідчої практики, тактичні прийоми за частотою застосування розподілялися так:

- 1) проведення очної ставки в поєднанні з допитом (11%);
- 2) деталізація показань (10%);
- 3) проведення серії очних ставок (7%);
- 4) загострення протиріч у показаннях учасників (5%);
- 5) повторна очна ставка (4%);
- 6) провадження очної ставки в поєднанні з пред'явленням для визнання (2%).

Ми вважаємо за доцільне звернути увагу на вищевказані тактичні прийоми, оскільки у разі їх використання під час проведення очної ставки вони можуть надати слідчим реальну допомогу.

Список літератури: 1. Солов'єв А.Б. Очная ставка на предварительном следствии. М., 1970. 2. Бахарев М.В. Очная ставка. Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. Казань, 1982.

Надійшло до редколегії 25.02.02

В.П. Сапальов

МАЙСТЕРНІСТЬ ОПЕРАТИВНОГО ПРАЦІВНИКА ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ОТРИМАННЯ ФАКТИЧНИХ ДАНИХ ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

В сучасних умовах злочинність постійно розширює свій досвід і кругозір, швидко трансформується, пристосовується до нових умов, достатньо забезпечена та добре озброєна. Викривати такі угруповання стає дедалі складніше. Тиск практики зумовлює пошук нових наукових методик, потребує удосконалення стратегії та тактики роботи оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з метою скорішого й повного отримання фактичних даних технічними засобами. Одним із факторів, який сприяє отриманню необхідної інформації, є майстерність оперативного працівника. По-перше – це вміння успішно, вміло та творчо використовувати свій досвід з питань застосування технічних засобів. По-друге, на рівні управління – це грамотно, чітко та безпомилково вміти визначати стратегію використання підрозділом або оперативним співробітником різних засобів, тобто можна визначити рівень професійної компетентності.